

УДК 37.013.42 (378.14)

ГОТОВНІСТЬ ПЕДАГОГІВ ДО РОБОТИ З ВАЖКОВИХОВУВАНИМИ ПІДЛІТКАМИ ЯК УМОВА ПРОФІЛАКТИКИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ

Товканець Оксана Сергіївна
м Мукачево

Актуальність статті полягає в необхідності практичної підготовки педагога до роботи з важковиховуваними дітьми. Розглянуто проблему готовності педагога до профілактики девіантної поведінки підлітків. Обґрунтовано алгоритм формування у спеціалістів умінь і навичок організації профілактичної роботи, а також умінь і навичок використання різних форм, засобів та способів цієї роботи. Узагальнено ефективні виховні стратегії у профілактичній діяльності педагога. Визначені критерії готовності: когнітивний, емоційно-вольовий, процесуальний, діяльнісний.

Ключові слова: девіантна поведінка, профілактика девіацій, стратегії виховної діяльності, готовність педагога до профілактичної діяльності

Успішне вирішення завдань профілактики девіантної поведінки підлітків неможливе без проведення спеціальної роботи з підготовки педагогів, вихователів до профілактичної діяльності з учнями, схильними до девіацій.

Готовність фахівця до профілактики девіантної поведінки підлітків можна визначити як особистісний стан, який передбачає наявність у суб'єкта образу, структури дії та постійної спрямованості свідомості на його виконання. Він включає в себе різного роду мотиви, орієнтовані на усвідомлення завдань, моделі ймовірної поведінки, визначення спеціальних способів діяльності, оцінку можливості у їх співвіднесенні з майбутніми труднощами та необхідністю досягнення певного результату.

Проблема готовності педагогів до профілактики девіантної поведінки підлітків була предметом наукових досліджень Л. Божович, А. Бодалева, В. Вілюнаса, Ю. Клейберга, В. Оржеховської, М. Фіцули. Проблеми поведінки особистості аналізуються у працях М. Боришевського, І. Кона, І. Козубовської, С. Максименка, Н. Максимової, Ю. Поліщука, Т. Федорченко та інших.

Мета статті: розглянути проблему готовності педагогів до роботи з важковиховуваними підлітками та її роль в профілактичній роботі.

Підкреслимо, що готовність фахівця до даної роботи співвідноситься з таким психологічним утворенням особистості, як установка.

Проблема установки, її зв'язок з готовністю проаналізовані С.Прангвішвілі, С.Рубінштейном, Д.Н.Узнадзе та ін. [6; 7; 8].

Установка особистості в розумінні С. Рубінштейна – це її позиція, яка полягає у певному відношенні до визначених цілей і виражається у виборковій мобілізованості і готовності до ді-

яльності [7]. Теорія установки, суть якої розкриває Д. Узнадзе, наголошує, що важливо зрозуміти установку як готовність до діяльності. Її необхідно «розуміти не як частковий психологічний феномен в ряду інших таких же часткових феноменів, а як стан власне цілісного суб'єкта. Це означає, що установка викликає психічну активність, яка «виникає у результаті впливу об'єктивних обставин і є таким станом, в якому відображені самі об'єктивні умови, що викликають його. Отже, установка – не чисто суб'єктивний стан, а перенесення на суб'єкт об'єктивної ситуації. Вона (установка), так би мовити, перейшла в суб'єктивно-об'єктивний стан речей».

Розуміння установки як «цілісної модифікації суб'єкта», його готовності до сприйняття майбутніх подій і здійснення в певному напрямку дій є важливим для визначення сутності категорії «готовність».

Готовність фахівців до профілактичної роботи з підлітками, схильними до девіантної поведінки, слід розглядати як цілісний прояв діяльності особистості. Реалізована готовність – це активність особистості, інтегративним показником якої є включення в процес профілактики.

Проведений нами аналіз психолого-педагогічної літератури [2; 3; 9; 10], а також опитування викладачів, психологів та вихователів, які займаються вирішенням проблеми профілактики девіантної поведінки підлітків, дозволили виділити наступні критерії готовності.

Когнітивний - наявність у фахівця системи знань про відхилення у поведінці і причин, які обумовлюють ці відхилення, знання про процеси профілактики, форми й способи її здійснення.

Емоційно-вольовий – відношення фахівців до профілактичної діяльності, звичку до тривалого вольового зусилля, вміння доводити розпочату справу до кінця.

Процесуальний, що передбачає формування умінь і навичок профілактичної роботи.

Діяльнісний, що свідчить про дієвість і ефективність результатів процесу профілактики.

Для оцінки готовності фахівців до процесу профілактики девіантної поведінки учнів професійно-технічного училища нами були розроблені наступні показники:

- за когнітивним критерієм:

- наявність знань про сутність і особливості девіантної поведінки учнів професійно-технічного училища;

- система знань про причини девіацій;

- знання про основи організації профілактичної роботи.
- за емоційно-вольовим критерієм:
- наявність позитивного емоційного ставлення до формування і накопичення досвіду надання різного роду та виду допомоги дітям;
- звичка до тривалого вольового зусилля;
- стійкість поглядів, ціннісноорієнтації, власних відношень.
- за процесуальним критерієм:
- наявність умінь організації профілактичної роботи;
- навички організації діяльності з надання допомоги дітям групи ризику;
- сукупність умінь і навичок ефективного спілкування з дітьми під час профілактичної роботи.
- за діяльнісним критерієм:
- участь у профілактичному процесі;
- прояв активності і творчий підхід до процесу профілактики;
- оволодіння різними формами, способами і методами профілактики.

Єдність, достатня розвиненість і вираженість цих показників – необхідна умова формування високого рівня готовності спеціалістів до проведення профілактичної роботи.

Під рівнем готовності ми розуміємо ступінь сформованості основних показників виділених критеріїв.

Виходячи з вищевизначеного розуміння готовності фахівця до організації діяльності з профілактики девіантної поведінки підлітків, структури стану готовності, ми виділили наступні рівні цієї готовності (критично низький, низький, середній і високий) і розробили схему експертної оцінки рівня готовності фахівця до організації профілактичної діяльності.

За 20-бальною шкалою оцінювалася розвиненість і сформованість виділених показників у фахівця. Потім отримані бали за кожним показником сумувалися. Якщо фахівець набирає від 0 до 80 балів, то це відповідає критично низькому рівню його готовності; від 81 до 160 - низькому; від 161 до 240 - середньому; від 240 до 320 - високому.

Узагальнення отриманих даних дозволяє стверджувати, що критично низький рівень готовності педагогічного персоналу до профілактичної роботи з учнями зафіксовано у 3% опитаних; низький – 58%; середній – 38%; високий – 4%. Безперечно, з подібним рівнем готовності до профілактичної роботи важко досягти суттєвих успіхів.

Отже, одночасно з впровадженням розробленої нами моделі профілактики девіантної поведінки підлітків в практику профілактично-виховної роботи, значна робота проводилася з формування готовності педагогічного персоналу до профілактичної діяльності.

Формування готовності педагогів та інших фахівців до організації роботи з профілактики девіантної поведінки підлітків - цілеспрямований, програмно-забезпечений процес, в ході якого необхідно орієнтуватися на три елементи готовності.

Психологічна готовність - формування позитивної мотивації на допомогу учням групи ризику, усвідомлення наявності позитивних якостей, властивостей та особливостей у кожного учня і прагнення знайти ці позитивні риси, щоб опиратися на них у подальшій роботі. Це - позитивна установка на співробітництво і формування довірливих відносин у процесі надання допомоги учневі та його сім'ї.

Теоретична готовність - характеризується наявністю у фахівців необхідної системи знань про відхилення у поведінці, особливості їх проявів у молодіжному середовищі, причини, що зумовлюють цю поведінку, а також знань щодо психолого-педагогічних засад, змісту і процесу профілактики.

Практична готовність забезпечується формуванням у спеціалістів умінь і навичок організації профілактичної роботи, а також умінь і навичок використання різних форм, засобів та способів цієї роботи.

Крім традиційних лекцій, бесід, консультацій, семінарів,

конференцій, можна використовувати й інші цікаві види методів, форм, засобів. Так, нами апробовані такі методи, як «круглий стіл», «засідання експертної групи», «форум», «симпозіум», «дебати», «акваріум».

«Круглий стіл» є бесідою, у якій «на рівних» беруть участь всі члени невеликої групи викладачів (здебільшого близько п'яти осіб) і відбувається обмін думками як між ними.

«Засідання експертної групи» (або «панельна» дискусія) є формою дискусії, коли здебільшого від чотирьох до шести молодих викладачів на чолі з головуючим обговорюють спочатку намічену проблему між собою, а потім висловлюють свою позицію у групі. Кожен учасник «експертної групи» виступає зі своїм не великим за обсягом повідомленням.

«Дебати» є ще більш формалізованим обговоренням, побудованим на основі завчасно зафіксованих висловлювань учасників – представників двох протилежних команд суперників, де обговорення починається з виступу представників від кожної із сторін, після чого трибуна віддається для запитань і коментарів учасників.

«Техніка акваріуму» є різновидом дискусії, яка здебільшого застосовується для опрацювання навчального матеріалу, зміст якого пов'язаний із суперечливими підходами, конфліктами, розбіжностями. Процедурно «техніка акваріуму» має наступний вигляд: формулювання проблеми, її представлення викладачам, що йде від організатора навчання; поділ учасників на мікрогрупи, розміщення їх по колу; вибір викладачем чи учасниками кожної з мікрогруп, який буде пред'являти позицію підгрупи всім учасникам групи; мікрогрупам дається певний час (досить обмежений, здебільшого 15–20 хвилин), для обговорення проблеми і визначення спільної точки зору; представники мікрогруп збираються у центрі аудиторії, висловлюють і відстоюють позицію своєї мікрогрупи, враховуючи одержані від мікрогрупи вказівки; крім представників ніхто не має права висловлюватися, але учасникам мікрогруп дозволяється передавати свої корективи у формі записок; викладач-організатор може дозволити представникам (чи мікрогрупам) взяти таймаут для консультацій. «Акваріумне» обговорення проблеми представниками груп закінчується або із закінченням відведеного часу, або з досягненням вирішення проблеми. Після такого обговорення проводиться його критичний аналіз всією групою молодих викладачів. Даний варіант дискусії цікавий тим, що тут робиться наголос на сам процес подання своєї точки зору, її аргументацію. «Техніка акваріуму» не тільки посилює залучення молодих викладачів до групового обговорення проблеми, розвиває навички участі роботи у групі, спільного прийняття рішень, а й дає можливість проаналізувати хід взаємодії учасників на міжособистому рівні. У кожній мікрогрупі учасниками виконуються певні ролі, відповідні функції. Ведучий організовує обговорення проблеми, залучає до цього інших членів групи. «Аналітик» ставить запитання учасникам в ході обговорення, піддає сумніву висловлені ідеї. «Протоколіст» фіксує все, що стосується вирішення проблеми; після завершення первинного обговорення саме він має виступити перед всією групою молодих викладачів і представляє думку, позицію своєї мікрогрупи. «Спостерігач» оцінює участь кожного члена мікрогрупи на основі заданих викладачем критеріїв.

Алгоритм роботи групи педагогів за такого способу організації є таким: формулювання проблеми; формування мікрогруп, розподіл ролей у мікрогрупах, роз'яснення організатором мети дискусії та правил участі молодих викладачів у дискусії; обговорення проблеми у мікрогрупах; подання результатів обговорення всій групі; продовження обговорення і підведення підсумків.

«Метод Дельфі» - один із інструментів вибору оцінки рішення. Мета методу - отримання узгодженої інформації високого ступеня достовірності в процесі анонімного обміну думками між учасниками групи експертів для прийняття рішення.

Це - інструмент, що дозволяє врахувати незалежну думку всіх учасників групи експертів з обговорюваного питання шля-

хом послідовного об'єднання ідей, висновків і пропозицій і прийти до згоди. Метод заснований на багаторазових анонімних групових інтерв'ю.

План дій за методом Дельфі. Сформувати робочу групу для збору та узагальнення думок експертів. Сформувати експертну групу з фахівців, які володіють питаннями щодо обговорюваної теми. Підготувати анкету, вказавши в ній поставлену проблему, уточнюючі питання. Формулювання повинні бути чіткими і однозначно трактуватися, припускати однозначні відповіді. Провести опитування експертів відповідно до методики, що передбачає при необхідності повторення процедури. Отримані відповіді служать основою для формулювання запитань для наступного етапу. Узагальнити експертні висновки і видати рекомендації з поставленої проблеми. Для цього прями дискусії експертів замінюються індивідуальними опитуваннями. Зібрані варіанти відповідей піддаються статистичній обробці. Отримані узагальнені відповіді передаються кожному експертові шляхом особистого спілкування, або звичайною чи електронною поштою з проханням переглянути і уточнити свою думку, якщо він вважатиме необхідним. Ця процедура може повторюватися кілька разів.

Метод Дельфі сприяє виробленню незалежності мислення членів групи, забезпечує спокійне і об'єктивне вивчення проблем [4].

«Ситуаційний аналіз» – є методом, за якого слухач, ознайомившись з описом організаційної проблеми, самостійно аналізує ситуацію, діагностує проблему та представляє свої ідеї та рішення в дискусії з іншими колегами. При навчанні педагогів можна використовувати різновиди даного методу – метод кейсів, метод інцидентів, метод програвання ролей [5, с.276].

Опис ситуацій для стимулювання творчої та критичної діяльності може мати різний характер в залежності від педагогічної мети її використання. Застосування методу «Ситуаційного аналізу» може вирішувати різні навчально-виховні завдання: оволодіння навичками та прийомами всебічного аналізу ситуацій зі сфери професійної діяльності: виробляти вміння затребувати додаткову інформацію, необхідне для уточнення вихідної позиції, тобто правильно формулювати питання «на розвиток», «на розуміння»; наочно представити особливості прийняття рішень в ситуації невизначеності а також різні підходи до розробки плану дій, орієнтованих на досягнення конкретного кінцевого варіанту.

У формуванні готовності педагогічного персоналу до профілактичної роботи з підлітками велика увага повинна звертатися на необхідність дотримання у виховній роботі таких стратегій:

- 1) надання порад, визначення проблеми, пояснення, чому зміна поведінки в позитивну сторону є важливою;
- 2) усунення перешкод – визначення перешкод та допомога у їх практичному вирішенні;
- 3) забезпечення вибору – пропонування ряду виборів зменшує опір і допомагає учневі пережити етап активного прийняття рішення щодо відмови від шкідливої звички, деструктивної поведінки;
- 4) зменшення потягу – визначення позитивних стимулів, які спонукають учня продовжувати палити, вживати алкоголь, наркотики, подальша перевірка їх цінності та переваг, акцентування на перевагах;
- 5) прояви співчуття – використання рефлексивного слухання, щоб зрозуміти, яке значення надає учень своїй шкідливій

звичці, своїй проблемі; розуміння його почуття;

6) забезпечення зворотного зв'язку – заохочення зворотного зв'язку від сім'ї, друзів, порівняння зворотних зв'язків;

7) пояснення цілей – угода між педагогом та учнем про спільну мету, цілі;

8) активна допомога – підтримка та демонстрація позитивного ставлення, активної допомоги у процесі змін поведінки підлітка, виявлення ініціативи в заохоченні подальших зустрічей.

Зазначимо, що «науково невиправданим буде підхід, за якого вихованцеві на початку пропонується найвищий рівень будь-якої духовної цінності: він її об'єктивно не сприйме через свою загальну психологічну невідповідність до діяльності, що перевищує його потенційні можливості. Отже, дотримання закону співрозмірності етичних вимог психологічним особливостям суб'єкта має бути обов'язковим. У виправленні суб'єкта з егоїстичним особистісним спрямуванням і у вихованні у нього системи духовних чеснот головним методом є переконання (що передбачає й інші педагогічні дії, несумісні з насиллям). Виховна компетентність педагога корелює з готовністю вихованця утримуватися від асоціальних потягів і дій добровільно, а не з примусу. У цьому полягатиме його свобода. Тому від педагога вимагається висока майстерність для того, щоб вихованці з морально деструктивною спрямованістю добровільно зазнали його корекційного впливу. Ця умова необхідна і для створення методичної системи, що передбачає морально-духовне вдосконалення підростаючої особистості.

Основою цієї системи є техніка незаперечуваного (з боку вихованця) переконання, оскільки за неоптимального використання вихованець і ця виховна дія може кваліфікувати як посягання на його свободу, втручання в систему його особистісних пріоритетів. Щоб запобігти такому розгортанню внутрішнього процесу вихованця, педагог відмовляється від способу переконання як прямої дії, пов'язаної з привласненням певної морально-духовної цінності. Несуперечливим способом переконання буде за таких умов:

- унеможливлений педагогом момент раптовості в досягненні своєї виховної мети. Його розмова має зачіпати питання міжлюдських взаємин. Цим самим він приховує своє бажання вплинути на вихованця з метою його становлення як особистості;

- добір педагогом таких моральних суджень, з якими вихованець неодмінно погодиться («Чи можеш ти схвалити дії людини, яка безпідставно ображає чи знущується над іншою людиною або над тобою?»);

- наведення педагогом, який одержав згоду вихованця щодо поставленого запитання (а це і є його вільне рішення), аргументів для розгортання у вихованця внутрішньої діяльності з формування певної морально-духовної цінності як спонуки до відповідного вчинку.

Вибудовуючи логіку аргументів, слід пам'ятати, що їх виховна сила вимірюється здатністю похитнути наявну мотиваційну систему, що чинить опір новим зовнішнім впливам. Оскільки ця система формувалася у тривалому часовому інтервалі й набула стійкості через постійні і бага-точисельні практико-поведінкові випробування, її переконструювання не буває легким. Педагог з таким виховним кредо не зазнає професійного розчарування [1, с. 56-57]

Таким чином, забезпечення готовності педагогів та інших фахівців до профілактики девіантної поведінки підлітків - важлива умова ефективності організації профілактичного процесу в цілому.

Література і джерела

1. Бех І. Д. Психологічні джерела виховної майстерності / Іван Дмитрович Бех. — К. : «Академвидав», 2009. —246 с.
2. Вейланде Л. В.-В. Підготовка студентів університету до роботи з підлітками девіантної поведінки: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. : 13.00.04 / «Теорія і методика професійної освіти / Л. В.-В. Вейланде; Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова. — Одеса, 2005 . — 20 с.
3. Колеснікова О. В. Соціальна, соціально-педагогічна і психологічна робота в школі : Оглядовий аналіз вітчизняного та зарубіжного досвіду :

- [науково-методичні матеріали] / О. В. Колеснікова / [ред. І.М. Трубавіна]. — Харків : ТОВ «Славена». — 2010. — 136 с.
4. Метод Дельфи. [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://inventech.ru/>
  5. Панфилова А. П. Игротехнический менеджмент. Интерактивные технологии для обучения и организационного развития персонала : Учебное пособие / А.П. Панфилова. — СПб. : ИВЭСЭП, «Знание», 2003. — 534 с.
  6. Прангишвили А. С. Исследование по психологии установки / А. С. Прангишвили [Електронний ресурс] / Тбилиси: Мецниереба, 1967 // Режим доступу: <http://www.detskiysad.ru/ped/hrestomatia42.html>. - Загол. з екрану. - Мова рос.
  7. Рубинштейн С. Л. Проблемы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. 2-е изд. — М. : Педагогика, 1976. — 416 с.
  8. Узнадзе Д. Н. Экспериментальные основы психологии установки / Д. Н. Узнадзе. — Тбилиси : АН Груз. ССР, 1961. — 210 с.
  9. Удалова О. А. Профілактика асоціальної поведінки учнів закладів профтехосвіти : автореф. дис. ... канд.пед.наук; Олена Адамівна Удалова; Ін-т педагогіки і психології проф. освіти АПН України. — Київ, 2002. — 21с.
  10. Федоренко О. І. Підготовка майбутніх працівників органів внутрішніх справ до соціальної та виховної роботи з підлітками : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня доктора пед.наук : спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / Олена Іванівна Федоренко; Луганський національний університет ім. Тараса Шевченка. — Луганськ, 2008. — 44 с.

Актуальность статьи заключается в необходимости практической подготовки педагога к работе с трудновоспитуемыми детьми. Рассмотрена проблема готовности педагога к профилактике девиантного поведения подростков. Обосновано алгоритм формирования у специалистов умений и навыков организации профилактической работы, а также умений и навыков использования различных форм, средств и способов этой работы. Обобщены эффективные воспитательные стратегии в профилактической деятельности педагога. Определены критерии готовности: когнитивный, эмоционально-волевой, процессуальный, деятельностный

Ключевые слова: девиантное поведение, профилактика девиаций, стратегии воспитательной деятельности, готовность педагога к профилактической деятельности.

Relevance of the article is the need for practical training of teachers to work with difficult children children. The problem of teacher preparedness to prevention of deviant behavior among adolescents has been considered. Formation of algorithm is justified by specialists skills of preventive work, as well as the skills of using various forms and methods of the work. The effective education strategies in the prevention activity of a teacher have been defined. The criteria of readiness: cognitive, emotional and volitional, process, activity have been considered.

Key words: deviant behavior, prevention of deviations, the strategy of educational activity, readiness of teachers to prevention activities.